

ดาวดิงส์ : สวรรค์ของศาสนาพราหมณ์หรือศาสนาพุทธ ?

ศาสตราจารย์ ดร.ผาสุข อินทราวุฒ*

ไม่ว่าพุทธศาสนิกชนชาวไทยส่วนใหญ่จะนับถือพุทธศาสนา นิกายเถรวาท หรือที่ฝ่ายมหายานนิยมเรียกว่า “นิกายหินยาน” ก็ตาม แต่นิกายเถรวาทแบบที่ชาวไทยนิยมนับถือกันอยู่ทุกวันนี้เป็น “นิกายเถรวาทแบบดัดแปลง หรือเถรวาทกลาย” (มีคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์เข้ามาผสมผสาน) เพราะไม่ได้สืบต่อมาจากนิกายเถรวาทแบบดั้งเดิม ซึ่งถือกำเนิดขึ้นและเจริญรุ่งเรืองอยู่ในประเทศอินเดียตั้งแต่ยุคพุทธกาล (ราว 600 ปีก่อนคริสตกาล) จนถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งราชวงศ์โมริยะ (พุทธศตวรรษที่ 3)

คติศาสนาพราหมณ์เข้ามาผสมผสานอยู่ในพุทธศาสนาได้อย่างไร

เมื่อสิ้นสุดราชวงศ์โมริยะ (ราวพุทธศตวรรษที่ 4) ราชวงศ์คุงคะ¹ (พุทธศตวรรษที่ 4-5) ซึ่งมีอำนาจปกครองอินเดียภาคเหนือในขณะนั้นได้ฟื้นฟูศาสนาพราหมณ์ (ที่ซบเซาไปในช่วงสมัยของราชวงศ์โมริยะ) เนื่องจากกษัตริย์ในราชวงศ์นี้มีศรัทธาในศาสนาพราหมณ์ยิ่งกว่าศาสนาพุทธ มหาชนชาวอินเดียจึงหันกลับไปนับถือศาสนาพราหมณ์กันใหม่ และตั้งตัวเป็นปรปักษ์ต่อชาวพุทธ ดังนั้น เพื่อให้พุทธศาสนาอยู่รอดปลอดภัย คณะอาจารย์ชาวพุทธทั้งหลาย โดยเริ่มจากอาจารย์อัสวโหม (ราวพุทธศตวรรษที่ 6) และนักปราชญ์ในพุทธศาสนาในยุคต่อมา (ราวพุทธศตวรรษที่ 8-9) ซึ่งเป็นคณะอาจารย์ของนิกายมหายาน เช่น

*อาจารย์ประจำภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี

¹E.J. Thomas, The History of Buddhist Thought, Routledge and Kegan, Ltd. 1971; สุมณณี, พระราช (พระเทพกวี) พุทธศาสนประวัติระหว่าง 2500 ปีที่ล่วงแล้ว (2 เล่ม) สภาการศึกษา มหาวิทยาลัย 2502-2504 แปลและเรียบเรียงจากหนังสือภาษาอังกฤษ เรื่อง “2500 Years of Buddhism”

อสังคะ วสุพันธ์ุ และนาคราช จึงได้พยายามปรับปรุงวิธีการสอนประชาชนเพื่อให้เข้าใจถึงหลักธรรมคำสอนและหลักปรัชญาในพุทธศาสนาได้ง่ายขึ้น และพยายามลดช่องว่างระหว่างศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธลงโดยได้นำเอาเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์หลายองค์ เช่น พระอินทร์ และพระพรหม (ซึ่งเป็นเทพชั้นรองในศาสนาพราหมณ์) เข้ามาเป็นบริวารของพระพุทธเจ้าในพุทธประวัติหลายตอน นอกจากนี้ยังได้นำเรื่องราวเกี่ยวกับนรกสวรรค์ของศาสนาพราหมณ์เข้ามาผสมผสาน

อศวโฆษ เป็นกวีเอกเกิดในตระกูลพราหมณ์ ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 1 (ราวพุทธศตวรรษที่ 6)² แต่ได้เข้ามาบวชเป็นพระสงฆ์ในพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท³ จึงได้นำเอาเรื่องพุทธประวัติมาแต่งให้เป็นนิทานโดยสอดแทรกคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์เข้าไปด้วย บทกวีที่ไพเราะเรื่องแรกชื่อว่า “พุทธจริต” เป็นภาษาสันสกฤต ไม่ได้กล่าวถึงพุทธประวัติมากนัก นอกจากเล่าถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์อยู่ และกล่าวถึงการสังคายนาครีงที่ 1

เรื่องที่สองแต่งเป็นทำนองนิยายรักแทรกคติธรรม ชื่อว่า “เสานทรนันทะกาพย์” (Saundarananadakavya)⁴ เป็นเรื่องระหว่างหนุ่มรูปหล่อชื่ออนนะ (ซึ่งเป็นพุทธอนุชา) กับสาวงามสุนทรীคู่มั่นที่ต้องเลิกร่างกันทั้งที่รักกัน ในเรื่องนี้อศวโฆษได้สอดแทรกแนวคิดเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ในคติมหายานเข้าไปด้วย

บทประพันธ์เรื่องที่สามชื่อว่า “สูตราลังการ” เรื่องนี้แต่งขึ้นเพื่อชักชวนผู้หญิงให้ไปนิพพาน โดยยกพระนางโคตมีพระมาตูลาเป็นตัวอย่าง และได้วิจารณ์คัมภีร์ของศาสนาเชนและศาสนาพราหมณ์ไว้ในเรื่องนี้ โดยได้เปรียบเทียบทำนองชักชวนให้ผู้นับถือศาสนาเชน

²J.K. Nariman, *Literary History of Sanskrit Buddhism*, Indological Book House, India, 1973. Chapter V. pp. 128-129.

³นิกายนี้แยกจากนิกายเถรวาทในพุทธศตวรรษที่ 3 เจริญรุ่งเรืองอยู่ในภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย (ปัจจุบันอยู่ในปากีสถานและอัฟกานิสถาน) พระเจ้ากนิษกะเป็นอัครศาสนูปถัมภ์ของนิกายนี้ ซึ่งแพร่ไปยังเอเชียกลางและจีน นิกายนี้ใช้พระไตรปิฎกภาษาสันสกฤตโดยเน้นอภิธรรม เรียกว่า **พระอภิธรรมวาทิกะ** หรือ **นิกายเหตุวาท** นิกายนี้เน้นพระอภิธรรมและจัดให้เป็นพระไตรปิฎก (พระธรรม พระวินัย และพระอภิธรรม) โดยบูชาอภิธรรมว่ามีความสำคัญยิ่งกว่าหลักอนัตตา และอริยสัจของพระพุทธเจ้า

⁴A. Bastion, “Saundarananadakavya” *Journal Asiatique* 1902, Vol. XIX, 79 ff; สำเนียง เลียมส (ปริวรรตแปลและเรียบเรียง) **มหากาพย์เสานทรนันทะของอศวโฆษ** ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2543)

และศาสนาพราหมณ์เข้ามานับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งก็มีมหาชนนิยมกันมาก

ในยุคของอัสวโฆษนั้นเป็นยุคเฟื่องฟูทางอักษรศาสตร์และวรรณกรรม เป็นต้นว่า ชาดกต่าง ๆ ที่มีการกลับชาติมาเกิดของพระพุทธเจ้าหลายร้อยชาติ นิทานเหล่านี้เข้ามาแทรกอยู่ในคัมภีร์พุทธศาสนานิกายเถรวาท (หินยาน) จนแยกไม่ออก และเป็นที่ยอมรับของชาวพุทธในประเทศไทย ลาว เขมร พม่า และลังกา และในยุคนี้ได้มีผู้แต่งพุทธประวัติแนวสนุกสนานโลดโผนขึ้นชื่อว่า “ลลิตวิสตระ” ซึ่งมีเรื่องเกี่ยวข้องกับเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ มีอิทธิฤทธิ์และมีอภินิหารต่าง ๆ โดยนำเอาเรื่องนรกสวรรค์ของพราหมณ์เข้ามาผสมผสาน รวมทั้งเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์

นาคารชุน ถือกำเนิดขึ้นภายหลังอัสวโฆษราว 100 ปีเศษ (ราวพุทธศตวรรษที่ 7) เกิดในตระกูลพราหมณ์ในอินเดียภาคใต้ เมื่อศึกษาแตกฉานในไตรเภทแล้วได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เป็นผู้ให้กำเนิดปรัชญา “ศูนยตา” และตั้งพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ขึ้นใหม่ว่านิกาย “ศูนยวาท” สอนประชาชนว่าสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกย่อมเป็นของศูนย์ ปฏิเสธภาวะความมี ความเป็นของมันโดยเด็ดขาด คือ ถ้าแยกออกแล้วไม่มีตัวตนจริง ๆ แต่ที่เห็นว่าเป็นตัวตน เป็นนั่นเป็นนี่ เพราะการปรุงแต่งด้วยเหตุด้วยปัจจัย เมื่อหยุดปรุงแต่งสิ้นเหตุสิ้นปัจจัยทุกสิ่งก็ศูนย์หมด (เป็นการพยายามอธิบายหลัก “อนัตตา” ที่แท้จริงให้มหาชนรับรู้)

เมื่อเริ่มการประกาศหลักการใหม่นี้ ในชั้นต้นมหาชนแตกตื่นกันมากเพราะค้านกับหลักอัตตาเที่ยงแท้ และการเวียนว่วนตายเกิดของพราหมณ์อย่างตรงกันข้าม ทำให้เกิดความเชื่อใหม่ว่า “ตายแล้วสูญ” ทำให้พวกพราหมณ์ต่อต้านกันอย่างหนัก นาคารชุนจึงเปลี่ยนชื่อนิกายเสียใหม่ว่า “นิกายมรรยามิกะ” คือทางสายกลาง โดยอิงคำว่าทางสายกลางของมรรคมืองค์ ๘ แล้วอธิบายเสียใหม่ว่า คนที่ตายแล้ว วิญญาณหรืออัตตา ต้องไปรวมอยู่กับ “บรมศูนยตา” ของโลก (เช่นเดียวกับศาสนาพราหมณ์ที่สอนว่า “อัตมัน” ต้องไปรวมอยู่กับ “ปรมาตมัน”) เพื่อผ่อนคลายความเชื่อเดิมที่ว่า ตายแล้วสูญ เป็นตายแล้วยังไม่สูญสิ้น ยังจะต้องไปรวมกับบรมศูนยตาของโลกอีกทีหนึ่งก่อน แต่แล้วก็สูญในที่สุด สรุปว่า ปรัชญาศูนยวาทของนาคารชุนเป็นพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน แบบไม่มีนรก ไม่มีสวรรค์ และถือว่าไม่มีอัตตาเที่ยงแท้

แม้ว่าจะเปลี่ยนชื่อเป็นนิกายมรรยามิกะแล้ว คำสอนของนาคารชุนก็รุ่งเรืองอยู่ในอินเดียได้ไม่นาน เพราะสู้อิทธิพลพราหมณ์ไม่ได้ นิกายศูนยวาทหรือนิกายมรรยามิกะก็ค่อยๆ เสื่อมสลายไปจากอินเดีย แต่กลับไปเจริญรุ่งเรืองอยู่ในจีน เกาหลีในชื่อ “เซียงจง” และใน

ญี่ปุ่นในชื่อ “เซ็น” (ชยาน, ฆาน)

อสังคะและวสุพันธุ คณาจารย์ 2 ท่านนี้เป็นพี่น้องกัน เกิดในตระกูลพราหมณ์ในแคว้นคันธาระ (อินเดียภาคตะวันตกเฉียงเหนือ) อสังคะเป็นพี่ชาย และได้พากันมาอุปสมบทในพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทในช่วงพุทธศตวรรษที่ 9 อสังคะเป็นศิษย์ของอาจารย์เมตตริยานาถผู้ให้กำเนิดปรัชญา “วิญญานวาท” อสังคะ ได้ประกาศปรัชญาใหม่ชื่อปรัชญา “โยคจาร” หรือเรียกว่า “วิญญานวาท” ซึ่งถือว่าวิญญาน (Soul) มีอิตตาเที่ยงแท้และเวียนว่ายตายเกิด ตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ มีนรกมีสวรรค์ การหลุดพ้นของปรัชญานี้เพื่อมิให้ต้องกลับชาติมาเกิดอีก

อย่างไรก็ตามการที่จะกำหนดความหมายของนิพพานเป็นบ้านเมืองบนสวรรค์ที่ไกลแสนไกล ทำให้มองไม่เห็นทางที่จะไปนิพพานกันได้อย่างไร ทั้งยังเข้าใจว่าจะไปถึงได้ต่อเมื่อตายแล้ว อย่างนี้ทำให้คนกลัวและไม่อยากไปนิพพาน ดังนั้นพระพุทธศาสนานิกายมหายานที่มีหลักปรัชญาอย่างวิญญานวาทจึงต้องคิดตั้งพุทธเกษตรขึ้นเลียนแบบสวรรค์พราหมณ์ คล้ายเป็นที่พักกลางทาง สำหรับคนที่จะเดินทางไปนิพพานอันไกลแสนไกล

เมืองอสังคะประกาศปรัชญาวิญญานวาทขึ้นมา ทำให้มหาชนนิยมมากกว่าปรัชญาศูนยวาทของนาคารชุน ด้วยเหตุนี้ปรัชญาวิญญานวาทของอสังคะจึงเจริญรุ่งเรืองสืบต่อมาและพัฒนาไปเป็นนิกายมหายานเต็มรูปแบบ ส่วนปรัชญาศูนยวาทของนาคารชุนได้สูญไปจากอินเดีย แต่ไปเจริญในจีน เกาหลีและญี่ปุ่น (ดังได้กล่าวมาแล้ว) ท่านอสังคะมีผลงานทางวรรณกรรมเป็นจำนวนมากที่สำคัญ ๆ คือ 1. มหายานสัมปรีคะหะ 2. ปรรณอารยวจา 3. โยคจารภูมิศาสตร์ และ 4. มหายานสูตรลังการ คัมภีร์เหล่านี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับจริยศาสตร์และปรัชญาโดยตรง

ส่วนวสุพันธุผู้เป็นน้องของอสังคะก็ได้เขียนคัมภีร์และวรรณกรรมสำคัญ ๆ ไว้หลายเล่ม คัมภีร์สำคัญที่ควรกล่าวถึงคือ อภิธรรมโกศะ และยังมีอรรถกถาอธิบายรายละเอียดของปรัชญาโยคจาร (วิญญานวาท) ในทางตรรกศาสตร์ และยังมีอรรถกถาต่าง ๆ อีก 3 คัมภีร์ คือ อรรถกถาสัทธรรมปุลนทริกสูตร อรรถกถามหาปรินิพพานสูตร และวัชระเจทิกา- ปรัชญาปารมิตา

ผลงานของคณาจารย์ดังกล่าว แม้ว่าจะมีจุดประสงค์หลักในการที่จะช่วยยืดอายุของพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย แต่ผลเสียที่ตามมาคือชาวพุทธในยุคต่อมาไม่สามารถแยกแยะความแตกต่างระหว่างศาสนาทั้งสองได้ถึงแม้ว่าจะมีการแบ่งแยกนิกายมหายานออกจากนิกายเถรวาทอย่างเด่นชัด แต่คติความเชื่อในนิกายมหายานได้

มีอิทธิพลอย่างสูงต่อนิกายเถรวาท และได้เข้ามาแทรกอยู่ในคัมภีร์พุทธศาสนาของ นิกายเถรวาท (พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี) จนแยกไม่ออก อย่างไรก็ตามผลงานของท่านคณาจารย์ดังกล่าวทำให้มหาชนหันกลับมาสนใจพุทธศาสนากันอีกเนื่องจากเข้าใจผิดคิดว่าทั้งพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์มีความเชื่อที่คล้ายคลึงกัน แต่ความจริงแล้ว พุทธศาสนาไม่ได้เน้นเรื่องการนับถือเทพเจ้าเลย หากแต่เน้นเรื่องหลักกอนัตตา ส่วนการบูชาเทพเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย เป็นเพียงอุบายที่จะช่วยให้ชาวพุทธทั้งหลายได้ใช้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจเพื่อที่จะสามารถยกระดับจิตใจให้สูงขึ้นและบรรลุมรรคผลได้ในที่สุด

คติความเชื่อเรื่องนรก-สวรรค์ในพุทธศาสนา

ปัจจุบันนี้พุทธศาสนิกชนชาวไทยส่วนใหญ่ไม่ค่อยได้ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนใน พุทธศาสนา แต่ค่อนข้างจะเอนเอียงไปตามคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องนรก-สวรรค์ เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด เรื่องเวรกรรมในอดีตชาติ ซึ่งเป็นคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ที่สอดแทรกเข้ามาผสมผสานอยู่ในคัมภีร์ทาง พุทธศาสนาฉบับภาษาบาลีของนิกายเถรวาทหลายฉบับ จึงเป็นการยากที่พุทธศาสนิกชน โดยทั่วไปจะสามารถแยกแยะออกมาได้ว่าคติความเชื่อใดเป็นของพุทธศาสนาและคติความเชื่อใดเป็นของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู นอกจากนี้จะมีโอกาสได้ศึกษาทุกลัทธิและทุกศาสนา ในโลก รวมทั้งได้ศึกษาประวัติความเป็นมาของพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย ประเทศ ศรีลังกา และประเทศใกล้เคียง จึงจะสามารถแยกแยะได้ว่าพุทธศาสนาในประเทศไทยในปัจจุบันนี้มีคติศาสนาพราหมณ์-ฮินดูแทรกแซงอยู่มากน้อยเพียงใด

แม้ว่าพุทธศาสนิกชนชาวไทยส่วนใหญ่จะรับรู้กันเป็นอย่างดีว่านรก-สวรรค์ ที่เป็น รูปธรรมนั้นไม่มี มีแต่สวรรค์ในอก-นรกในใจเท่านั้น ใครจะได้ขึ้นสวรรค์หรือใครจะตกนรก นั้น อยู่ที่ความสามารถในการควบคุมจิตใจ และอารมณ์ของตนเอง^๖ ใครที่ควบคุมไม่ได้ ปลดปล่อยให้จิตใจมัวหมองวนวายอยู่กับกิเลสตัณหา (ความอยากได้ อยากเป็น ไม่อยากได้ ไม่อยากเป็น) เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ ก็คือการตกนรก (นรกในใจ) ส่วนผู้ที่ควบคุมจิตใจ

^๖“โพธิกา ปฏิจสมุปบาทมณฑลิการ และพุทธประวัติทกกา” ธรรมจักษุกับปวัตตนิสูตร ปฐมเทศนา และ อนัตตลักขณสูตร) ในมหาขันธ์กะ พระวินัยปิฎก เล่ม 4 มหาวรรค ภาค 1 และอรรถกถา มหามกุฏราช วิทยาลัย 2525 หน้า 1-6 ,44 และ 52

ของตนเองได้ ไม่ตกเป็นทาสของกิเลสตัณหา จิตใจก็ไม่มัวหมอง ไม่วุ่นวายสับสนจึงไม่ทุกข์ ก็คือการได้ขึ้นสวรรค์ (สวรรค์ในอก) อย่างไรก็ตาม พุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่ไม่สามารถปฏิบัติตามคำสอนในพุทธศาสนาได้เพราะเป็นเรื่องยากที่จะควบคุมจิตใจของตนเองได้ ถ้าไม่เคยฝึกฝนมาก่อนและส่วนใหญ่ไม่เคยคิดที่จะฝึกฝนจิตของตนเอง ผู้ที่มีความทุกข์ก็โทษว่าเป็นกรรมเก่าในอดีตชาติ ยอมรับกรรมเสียโดยดี โดยไม่คิดแก้ไขซึ่งผิดหลักคำสอนในพุทธศาสนา กลายเป็นคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูไป และที่สำคัญคือชาวพุทธได้นำคติความเชื่อเรื่องนรก-สวรรค์ ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เข้ามาสอดแทรกไว้ในพุทธศาสนาไว้อย่างน่าเชื่อถือ

พระอินทร์ : หัวหน้าเทวดาในสวรรค์ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

เทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ที่พุทธศาสนิกชนรู้จักกันเป็นอย่างดี คือ พระอินทร์ หรือ ท้าวสักกะ (สักกะแปลว่า ผู้ทรงอำนาจ) พระอินทร์^๑ นี้จัดว่าเป็นเทพองค์สำคัญในยุคพระเวท (ราว 1,000 ปีก่อน ค.ศ.) เป็นเทพแห่งสวรรค์คอยควบคุมลมฟ้าอากาศ มีสายฟ้าเป็นอาวุธ และได้รับยกย่องเป็นเทพเจ้าแห่งสงคราม ต่อมาในยุคปุราณะ (ราวพุทธศตวรรษที่ 7-12) ซึ่งเป็นยุคที่ศาสนาพราหมณ์เจริญรุ่งเรืองนั้น พระอินทร์ได้ถูกลดบทบาทลงเป็นเทพชั้นรอง มีฐานะต่ำกว่าเทพสูงสุดของศาสนาพราหมณ์ในขณะนั้น (คือพระวิษณุ, พระวิษณุ และพระพรหม) ในช่วงนี้พระอินทร์ไม่ได้เป็นเทพเจ้าแห่งสงครามอีกต่อไป แต่มีฐานะเป็นเพียงเทพประจำทิศตะวันออก มีพาหนะคือ ช้างใหญ่สีขาว ชื่อเอราวัณ (ภาษาบาลี) หรือโอราวตะ (ภาษาสันสกฤต) (มี 33 เศียร) พระอินทร์จะประทับอยู่บนสวรรค์ชั้น ดาวดึงส์ หรือ ไตรตริงษ์ คำว่า “ดาวดึงส์” (ภาษาบาลี) หรือ “ไตรตริงษ์” (ภาษาสันสกฤต) แปลว่า จำนวน 33 หมายถึงจำนวนเทวดาชั้นผู้ใหญ่จำนวน 33 องค์ (รวมพระอินทร์) ที่สถิตอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ซึ่งตั้งอยู่บนเขาพระสุเมรุ (หรือเขาติเนรราชบรรพต) โดยมีพระอินทร์เป็นหัวหน้า และมีเมืองหลวงเรียกว่า “อมราวดี” (ดูรูปที่ 1 และ 2)

แม้ว่าพระอินทร์จะถูกลดบทบาทลงเป็นเทพชั้นรอง แต่ชาวฮินดูผู้นับถือศาสนาพราหมณ์ ก็ยังคงนับถือพระอินทร์กันอยู่ (คงอยากจะขึ้นสวรรค์ชั้นเดียวกับพระอินทร์)

^๑Veronica Ion , *Indian Mythology*, (London : The Hamlyn Publishing Group Limited, 1973) pp. 15-17 , 73-77.

อย่างไรก็ตาม พระอินทร์ผู้ปกครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นี้ไม่มีองค์ถาวร แม้พระองค์จะดำรงตำแหน่งได้นานเพียงใดก็หนีการเวียนว่ายตายเกิดไม่พ้น ผู้ที่สามารถเป็นพระอินทร์ได้ต้องมี การประกอบกุศลกรรม ชาวฮินดูเชื่อว่า ผู้ที่จะได้เป็นพระอินทร์นั้น จะต้องประกอบพิธี อัสวเมธมาแล้วถึง 100 ครั้ง พิธีอัสวเมธเป็นพิธีที่พระราชทานนั้นจึงจะประกอบได้ โดยมี การบูชาไฟ สมโภชม้าแล้วก็ปล่อยม้าไป ม้าที่จะนำมาประกอบพิธีอัสวเมธ คือม้าอุปการ ก่อนปล่อยจะต้องดูแลมาเป็นเวลา 3 ปี ในระหว่างนี้จะประกอบพิธีบวงสรวงสังเวทเวทดา 3 องค์ คือ พระอินทร์ พระยม พระวรุณ แล้วจึงปล่อยม้าไป โดยมีกองทัพตามไป เมื่อมาถึง เมืองใด เมืองนั้นต้องต้อนรับด้วยความเคารพ ถ้าเมืองใด แข็งข้อ ต้องสู้รบกับกองทัพที่ ติดตามไป เมื่อม้าตัวนั้นเดินทางไปครบ 1 ปี ไม่มีเมืองใดขัดขวางก็จะนำกลับมาทำพิธีบูชาด้วย เป็นอันครบพิธีอัสวเมธ ซึ่งจัดว่าเป็นพิธีแผ่พระราชอำนาจของกษัตริย์ไปยังหัวเมืองใหญ่น้อย เพื่อผนวกเข้ามาไว้ในพระราชอาณาจักร และยังมีความเชื่อว่า กษัตริย์พระองค์ใดได้ ประกอบพิธีอัสวเมธครบ 100 ครั้ง จะได้อานิสงส์มาก และส่งผลให้ได้เป็นพระอินทร์ คือ ได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แทนที่พระอินทร์องค์เดิม ซึ่งจะหมดบุญญาสนา และต้องจุติ ลงมาเกิดในโลกมนุษย์ใหม่ เพื่อสะสมกุศลกรรมใหม่ให้ได้กลับไปเกิดบนสวรรค์ชั้น ดาวดึงส์อีกครั้งหนึ่ง

ฟังก์ก็รู้สึกว่าเป็นการยากที่จะได้เกิดมาเป็นพระอินทร์ และดูเหมือนจะจำกัด ไว้สำหรับชนชั้นสูงในระดับพระมหากษัตริย์เท่านั้น อย่างไรก็ตาม ชาวฮินดูมีความเชื่อว่า ผู้ใดประสงค์ไปเกิดบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ร่วมกับพระอินทร์ ย่อมทำได้โดยการบริจาคคว ัวให้เป็นทานแก่พราหมณ์ ก็จะมีอานิสงส์มากพอที่จะส่งผลให้ผู้นั้นได้ไปเกิดบนสวรรค์ ชั้นดาวดึงส์

บทบาทของพระอินทร์ในพุทธศาสนา

เรื่องราวของพระอินทร์ หรือท้าวสักกะ หัวหน้าเทวดาผู้ปกครองสวรรค์ชั้น ดาวดึงส์ซึ่งเป็นที่สถิตของบรรดาเทวดาใหญ่น้อยจำนวน 33 องค์ (รวมพระอินทร์) ที่ ชาวฮินดูนับถือว่าเป็นเทพประจำทิศตะวันออกนั้น ได้เข้ามามีบทบาทในฐานะบริวาร หรือผู้ช่วย (โยมอุปัฏฐาก) ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในพุทธศาสนา

ดังได้กล่าวมาแล้ว ว่าคณาจารย์ในพุทธศาสนาหลายท่าน (ซึ่งต่อมาได้กลายเป็น คณาจารย์ของนิกายมหายาน) พยายามลดช่องว่างระหว่างศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธลง

โดยการผนวกเอาเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์บางองค์ เช่น พระอินทร์ พระพรหม เข้ามาเป็นบริวารหรือโยมอุปัฏฐากของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และยังได้นำเรื่องราวเกี่ยวกับนรก-สวรรค์ของพราหมณ์เข้ามาสอดแทรกไว้ในพุทธศาสนาเพื่อให้ดูสอดคล้องกับศาสนาพราหมณ์เพื่อความอยู่รอดของพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย

ในที่สุดชาวพุทธนิกายเถรวาทและนิกายมหายานได้ยอมรับนับถือเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ โดยเฉพาะพระอินทร์ และพระพรหม ซึ่งได้เข้ามามีส่วนร่วมในพุทธประวัติหลายตอน ดังปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี^๗ (ฝ่ายเถรวาท) และในพุทธประวัติของฝ่ายมหายานที่เขียนเป็นภาษาสันสกฤต เช่น ลลิตวิสตระ^๘ เป็นต้น

กล่าวได้ว่าพระอินทร์มีบทบาทมากกว่าพระพรหม และจะคอยติดตามช่วยเหลือพระพุทธเจ้าตลอดเวลา ตั้งแต่ช่วงก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จนถึงตอนเสด็จเข้าสู่ปรินิพพาน และถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ เหตุการณ์สำคัญ ๆ ที่ชาวพุทธจำกันได้ดีนั้น เช่น ตอนที่เจ้าชายสิทธัตถะกำลังบำเพ็ญทุกรกิริยา (ทรมานร่างกาย) อยู่อย่างเคร่งครัดเพื่อแสวงหาสังขารแต่ไร้ผล ร้อนถึงพระอินทร์ต้องเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มาติดพิณสามสายถวาย เพื่อให้ทรงยึดทางสายกลางที่นำไปสู่การบรรลุมรรคผล ตอนที่เจ้าชายสิทธัตถะทรงปลงพระเกศาเพื่อเสด็จออกผนวชนั้น พระอินทร์ได้นำพานทองคำรองรับเส้นพระเกศา และอัญเชิญขึ้นไปประดิษฐานไว้ในพระเจดีย์จุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จกลับจากการเทศนาโปรดพระพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น พระอินทร์ได้เนรมิตบันไดแก้ว บันไดทอง และบันไดเงินถวาย และในตอนที่โทณะพราหมณ์ตวงแบ่งพระบรมสารีริกธาตุและแอบเอาพระทันตธาตุ (พระเขี้ยวแก้ว) ไว้ในมุ่นมวยผมของตน พระอินทร์ได้จួយเอาพระเขี้ยวแก้วนั้นไปบรรจุไว้ในพระเจดีย์จุฬามณี (ร่วมกับพระเกศาเมื่อครั้งเสด็จออกผนวช)

เนื่องจากพระอินทร์ (เทพชั้นรองของศาสนาพราหมณ์) คอยอำนวยความสะดวกและคอยติดตามช่วยเหลือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของชาวพุทธตลอดเวลา จึงทำให้ชาวพุทธ

^๗“มธุรัตถวิลาสิณี (พรรณนางวงศ์พระโคตมพุทธเจ้าที่ 25)” พระสูตรและอรรถกถา (แปล) พุทธนิกายพุทธวงศ์ เล่มที่ 9 ภาคที่ 2 มหามกุฏราชวิทยาลัย 2525 หน้า 690-735

^๘แสง มนวิฑูร, ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. (แปล) คัมภีร์ลลิตวิสตระ กรมศิลปากร 2512

^๙“ชาติภัฏฐกถา (อรรถกถา เทรสนิบาต สรภชาดกที่ 10)” พระสูตรและอรรถกถา (แปล) พุทธนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 6 มหามกุฏราชวิทยาลัย 2525 หน้า 334-335

เกิดศรัทธาและชื่นชมพระอินทร์ จนในที่สุดก็ยอมรับนับถือพระอินทร์และรับเข้ามาเป็นเทวดาในพุทธศาสนาอย่างเด่นชัด โดยยกให้อยู่ในฐานะเทพผู้พิทักษ์รักษาพระพุทธศาสนา

ในวรรณกรรมภาษาบาลี พระอินทร์มักจะปรากฏพระนามว่า “สักกะ” และเป็นเทพผู้ปกครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตามคติฝ่ายพุทธศาสนาผู้ที่จะเกิดเป็นพระอินทร์จะต้องประกอบมหากุศล มีจิตใจเมตตากรุณา ปรารัณาที่จะช่วยเหลือผู้อื่น บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ มีความกตัญญูต่อบุพการี (เลี้ยงดูพ่อแม่) มีวาจาสัตย์ไม่พูดจาต่อเสียด ระวังความโกรธได้ และมีความอดทน ซึ่งดูเหมือนว่าจะปฏิบัติตามได้ยากพอสมควร จึงไม่ค่อยมีใครได้ไปเกิดเป็นพระอินทร์ ทั้ง ๆ ที่อยากไปเกิดกันมาก เนื่องจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้นมีความงดงามน่ารื่นรมย์ยิ่งนัก

สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ในพุทธศาสนา

วรรณกรรมในพุทธศาสนา¹⁰ ได้กล่าวถึงสวรรค์ในระดับฉกามาพรภูมิ (กามภูมิ) ว่า มี 6 ชั้น คือ 1) จาตุมหาชิกา 2) ดาวดึงส์ 3) ยามา 4) ดุสิต 5) นิมมานรดี 6) ปรีณิมิตตวสวัตติ แต่สวรรค์ที่ชาวพุทธรู้จักกันดีคือ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปเทศน์โปรดพุทธมารดา และสวรรค์ชั้นดุสิตซึ่งเป็นที่สุดของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (เมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ก่อนที่ลงมาตรัสรู้ในโลกมนุษย์) และของพระศรีอาริยมฤตโดย ผู้ซึ่งจะได้มาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในภายภาคหน้า

สำหรับเหตุการณ์ในพุทธประวัติ (สมมติ) ของพระพุทธเจ้าตอนเสด็จขึ้นไปโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น คัมภีร์ชาตักกภูทกา¹¹ ได้บรรยายไว้ดังนี้ :

“พระศาสดาทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์กำราบเหล่าเดียรฉาย มิใช่เป็นเรื่องทั่วไปกับสาวก ทรงทราบความที่ชนเป็นอันมากพากันเลื่อมใส เสด็จลงประทับนั่งเหนือ พระพุทธอาสน์ ทรงแสดงธรรม ผุ่ปางชาติ 20 โภกวิพากันค้ำน้ำอมฤต ต่อจากนั้นทรงพระดำริว่า

¹⁰ไตรภูมิภค หรือไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์พญาสิทธิไทย ฉบับตรวจสอบชำระใหม่ กรมศิลปากร (พิมพ์ครั้งที่ 9) 2517 หน้า 162-178

¹¹ชาตักกภูทกา อังแล้ว

ก็พระพุทธเจ้าแต่ปางก่อน ทรงกระทำปาฏิหาริย์แล้วเสด็จไป ณ ที่ไหน ทรงทราบว่า เสด็จไปสู่ดาวดึงส์พิภพ จึงเสด็จจากพระพุทธอาสน์ อย่างพระบาทเบื้องขวาเหยียบเขายุคนธร พระบาทซ้ายเหยียบยอดเขาสิเนรุ แล้วเสด็จเข้าจำพรรษาเหนือบัลลังก์มณฑลศิลา โคนปาริฉัตร ตกฤกษ์ ภายในระยะเวลา 3 เดือน ทรงแสดงพระอภิธรรมกถา แก่ฝูงเทวดา ฝ่ายบริษัทเมื่อไม่ทราบสถานที่พระศาสดาเสด็จไป คิดว่า เห็นพระองค์แล้วจักพากันไป เลยพากันอยู่ตรงนั้นเองตลอดไตรมาส ครั้นใกล้ถึงปวารณา พระมหาโมคคัลลานเถระเจ้า จึงไป กราบทูลแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าลำดับนั้น พระศาสดาตรัสถามว่า ก็ เดียวนี้สารีบุตรอยู่ที่ไหน. กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ เรออยู่ที่ นครสังกัสสะกับพวกภิกษุ 500 รูปที่พากันบวชเพราะเลื่อมใสใน พระยมกปาฏิหาริย์ พระเจ้าข้า. ตรัสว่า โมคคัลลานะในวันที่เจ็ดแต่ วันนี้ เราจักลงที่ประตูนครสังกัสสะ. ผู้ชนที่ต้องการจะเห็นตลาคค จงชุมนุมกันที่นครสังกัสสะเถิด. พระเถระเจ้าทูลรับสั่งว่า สาธุ แล้ว มาบอกแก่บริษัทช่วยให้บริษัททั้งสิ้นลุลึงนครสังกัสสะ อยู่ห่างจาก นครสาวตถิ 30 โยชน์ โดยเวลา ครู่เดียวเท่านั้นเอง. พระศาสดา ทรงออกพรรษาปวารณาแล้ว ตรัสแจ้งแก่ ท้าวสักกะว่า มหาบพิตร อาตมาพาจักไปสู่มนุษยโลก.

ท้าวสักกะตรัสเรียกวิษณุกรรมเทพบุตร มาตรัสว่า เธอจง กระทำบันไดเพื่อพระทศพลเสด็จมนุษยโลกเถิด. วิษณุกรรมเทพ บุตรนั้น สร้างเป็นบันไดสามอันคือท่ามกลางบันไดแก้วมณี ข้างหนึ่ง เป็นบันไดเงินข้างหนึ่งเป็นบันไดทองทุกอันหัวบันไดอยู่ยอดเขาสิเนรุ เจริงบันไดจรดประตูนครสังกัสสะ แวดล้อมด้วยไฟที่ล้วนแล้วด้วย แก้วเจ็ดประการ. พระศาสดาทรงกระทำปาฏิหาริย์เปิดโลก เสด็จลงทางบันไดแก้วมณี อันมี ณ ท่ามกลาง. ท้าวสักกะทรงเชิญ บาดรจิ๋วท้าวสุยามทรงเชิญวาลุชนิท้าวสหัมบดีพรหมทรงเชิญจักร. เทพยดาในหมื่นจักรวาลพากันบูชาด้วยของหอมและมาลาอันเป็น ทิพย์”

วรรณกรรมในพุทธศาสนา¹²ได้บรรยายรายละเอียดเกี่ยวกับสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ไว้ดังนี้ :

สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ตั้งอยู่บนยอดเขาพระสุเมรุ (สินธุราชบรรพต) มีเมืองหลวงของพระอินทร์อยู่ตรงกลางมีนามว่า “สุทศน์” กลางเมืองสุทศน์มีมหาปราสาทแก้วล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว มหาปราสาทแก้วนี้เป็นที่ประทับของพระอินทร์ มีนามว่า “ไพชยนต์วิมาน” หรือ “ไพชยนต์ปราสาท” ภายในไพชยนต์ปราสาทมีเทพธิดาและนางบริวารประมาณ 25 แสนนาง (ด้วยเหตุนี้กระมังที่ชาวพุทธโดยเฉพาะผู้ชายจึงปรารถนาที่จะได้ไปเกิดบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์) (รูปที่ 3)

นอกจากเมืองสุทศน์ซึ่งเป็นเมืองหลวงของพระอินทร์แล้ว ยังมีเมืองบริวารแวดล้อมอีก 32 เมือง เมืองบริวารดังกล่าวเป็นเมืองของเทวดาใหญ่ร้อยละ 32 องค์ ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของพระอินทร์ เช่น พระวิษณุกรรม (นายช่างของเทวดา) พระสุริยะ พระจันทร์ พระวรุณ เป็นต้น

ยิ่งกว่านั้นบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ยังเป็นที่ตั้งของอุทยาน 6 แห่ง แต่ละแห่งจะมีต้นไม้ทิพย์ประมาณแห่งละ 1,000 ต้น มีสระน้ำใหญ่ (สระโบกขรณี) อยู่แห่งละ 2 สระ อุทยานทั้ง 6 มีดังนี้

1. อุทยานนันทวัน ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของสุทศนมหานคร อุทยานนี้เป็นที่พักผ่อนของบรรดาเทพบุตรและเทพธิดา (ชื่ออุทยานแปลว่า ความสนุก ความยินดี)
2. อุทยานปารุสกวัน ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของสุทศนมหานคร ชื่ออุทยานนี้แปลว่า สวนมะพร้าว (ปารุส แปลว่า มะพร้าว) ภายในอุทยานเต็มไปด้วยต้นมะพร้าวทั้งดงมายิ่งนัก อุทยานนี้ก็เช่นกันเป็นที่พักผ่อนของบรรดาเทพบุตรและเทพธิดา
3. อุทยานจิตรลดาวัน ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของสุทศนมหานคร ชื่ออุทยานนี้แปลว่า สวรรค์ทั้งดงมาไปด้วยไม้เถา โดยเฉพาะไม้เถาชนิดหนึ่งที่มีชื่อว่า “อาสาวดี” ซึ่งเป็นไม้เถาที่ออกผลช้า ต้องครบหนึ่งพันปีสวรรค์จึงจะออกผลสักครั้งหนึ่ง ภายในผลของไม้เถาชนิดนี้จะมึนน้ำทิพย์ที่พวกเทวดาโปรดปราน เมื่อดื่มเข้าไปแล้วจะทำให้มีฤทธิ์ นอกจากไม้เถาอาสาวดีแล้วยังมีเถาลดาเป็นอันมาก จึงได้ชื่อว่า อุทยานจิตรลดาวัน อุทยานนี้เป็นที่ชื่นชอบของบรรดาเทพบุตรและเทพธิดาเป็นอันมาก โดยเฉพาะในช่วงที่ดอกอาสาวดีบาน บรรดาเทวดานางฟ้าทั้งหลายจะพากันแวะเวียนไปชมความงาม (รูปที่ 4)
4. อุทยานมิสถวัน ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของสุทศนมหานคร ในสวนนี้มีไม้ดอกไม้ผลหลากพันธุ์ปลูกระคนกันอยู่เป็นจำนวนมาก และในสวนนี้มีเครื่องเล่นทั้งบนบกและในน้ำ

¹²ไตรปิฎกหรือไตรภูมิพระร่วง อ้างแล้ว

จึงเป็นอุทยานที่พวกนางฟ้าทั้งหลายนิยมาเล่นและชมความงามของไม้ดอกไม้ผล

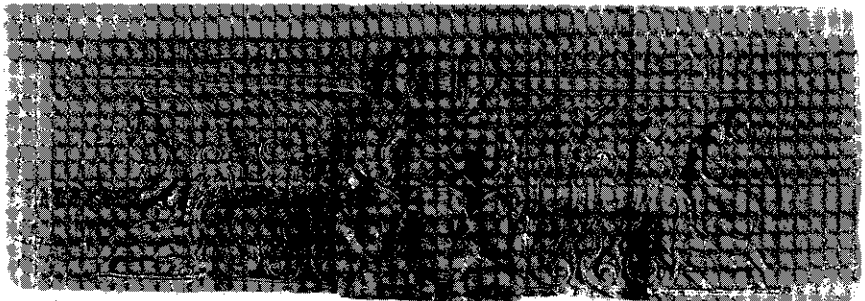
5. อุทยานมหาวัน (มหาพน) ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของสุทัสนมหานคร อุทยานนี้จัดว่าเป็นอุทยานส่วนพระองค์ เป็นที่สำหรับพักผ่อนพระอิริยาบถของพระอินทร์ จัดว่าเป็นที่รโหฐานของพระอินทร์

6. อุทยานปุลทริกะ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของสุทัสนมหานคร อุทยานนี้เป็นสถานที่ตั้งของพระเจดีย์พหุภามณี (ที่บรรจุพระเกศาและพระทันตธาตุของพระพุทธเจ้า) อุทยานนี้จัดว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีพระแท่นบัณฑุกัมพลซึ่งเป็นพระแท่นประจำตำแหน่งของพระอินทร์ พระแท่นนี้มีลักษณะพิเศษ คือเมื่อเวลาพระอินทร์ประทับนั่งพระแท่นจะอ่อนนุ่มและยุบลงไป เมื่อเสด็จลุกขึ้นไปแล้ว จะกลับฟูขึ้นมาเหมือนเดิม แต่ถ้ามีเหตุการณ์ผิดปกติเกิดขึ้น ซึ่งต้องการความช่วยเหลือจากพระอินทร์ พระแท่นดังกล่าวจะแจ้งกระด้าง เป็นการเตือนให้พระอินทร์ทราบว่าจะต้องเสด็จลงไปช่วยเหลือโดยด่วน

สรุปได้ว่าสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ซึ่งมีพระอินทร์เป็นหัวหน้าเทวดานั้นเป็นสวรรค์ที่มีความงดงามและเต็มไปด้วยความสนุกสนาน ไม่มีความทุกข์ใด ๆ มากล้ากราย ทำให้ชาวพุทธทั้งหลายอยากไปเกิดบนสวรรค์ชั้นนี้ และที่สำคัญคือ พุทธประวัติ (สมมติ) ซึ่งบรรยาย เหตุการณ์ตอนพระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปเทศน์โปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้กลายเป็น 1 ในเหตุการณ์ที่สร้างความประทับใจให้ชาวพุทธนิกายเถรวาท ทั้งในประเทศไทยและประเทศพม่า ซึ่งนิยมสร้างงานศิลปกรรม (ทั้งประติมากรรม และจิตรกรรม) ไว้อย่างงดงาม (ดูรูปที่ 5) นอกจากนี้ในประเทศไทยภาพเหตุการณ์ในพุทธประวัติ (สมมติ) นี้ได้ฝังแน่นอยู่ในจิตใจชาวพุทธ ดังได้เกิดประเพณีนิยมในการจัดงานเฉลิมฉลองเพื่อต้อนรับการเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์สู่โลกมนุษย์ที่รู้จักกันในชื่อว่า “งานตักบาตรเทโว” ของชาวพุทธในภาคกลางของประเทศไทย ซึ่งแสดงภาพจำลองตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ดูรูปที่ 6)

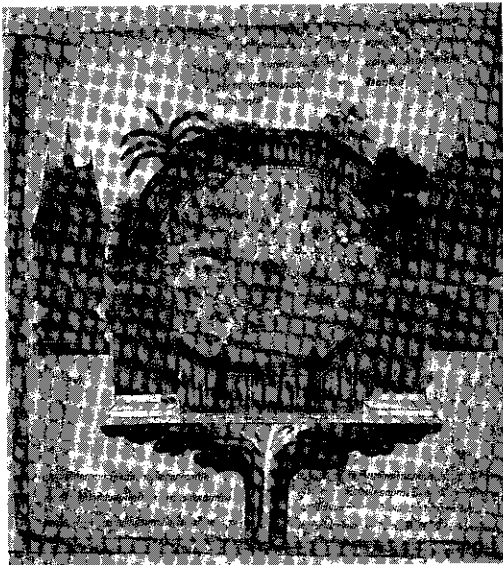
รูปที่ 1 ภาพสลักบนระเบียงของวิหารหมายเลข 19 ที่ ถ้ำเขาควมวันมหาธาตุนทร์ (อินเดียภาคตะวันตกเฉียงใต้) แสดงภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ (พระอินทร์เป็นหัวหน้าเทวดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์) ศิลปะอินเดียโบราณ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 5 ภาพจากหนังสือ *Indian Art* by Roy C. Craven, London 1987

รูปที่ 2 พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ทับหลัง (ศิลา) พบที่ปราสาทหินเมืองแขก อำเภอสูงเนินจังหวัดนครราชสีมา อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15 (ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย) (ภาพจากหนังสือ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย แหล่งมรดกวัฒนธรรมอีสาน, กรมศิลปากร 2536)

รูปที่ 3 สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีพระอินทร์เป็นใหญ่ มีช้างเอราวัณ พระจุฬามณีเจดีย์ ธรรมสภาศาลา (ที่ประชุม เทวดา) เวชยันตปราสาทและต้นไม้ทิพย์ (จากสมุดภาพไตรภูมิโบราณ ฉบับกรุงธนบุรี)

รูปที่ 4 อุทยานจิตรลดาวัน อยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (จากสมุดภาพไตรภูมิโบราณ ฉบับกรุงธนบุรี)

รูปที่ 5 จิตรกรรมฝาผนังในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ แสดงภาพพระพุทธเจ้ากำลังเสด็จลงจากดาวดึงส์ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

รูปที่ 6 งานตักบาตรเทโว ที่จังหวัดอุทัยธานี มีแถวพระสงฆ์เดินลงบันไดมารับบาตรที่เชิงเขา เป็นการจำลองภาพ "เสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์"